

A PARTON PROTEUS ALAKOSKODIK

A megtalált vers

I.

Gilgames varázshatalmú dobot faragott magának Istár fájából. A dobról beszél az eposz első táblája is, az asszír nyelvű szöveg: *varázsdobja, a csodatévő, minden dolgában elkíséri.*

A dob történetét az utolsó tábla mondja el, a legrégebbi tábla, a sumér legenda. Istár fája a világ teremtésével volt egyidős. Egy napon, beszél az eposz, Istár Gilgamesnek ajándékozta a fát, és Gilgames ebből készítette a varázsos hatalmú hangszert.

A dob, a dobverővel együtt, aláhullott az alvilágba. Uruk városának csendjét Gilgames jajongása verte föl — *ó, én varázsdobom, varázsdobverőm! ...*

Enkidu szállott alá a dobért, és vállalkozása csődbe fulladt: az alvilág mint halottat nyelte el. Gilgames könyörgése süket istenfülekre talált, az istenek hallani sem akartak Enkidu feltámasztásáról, és később is csak annyiba egyeztek bele, hogy Gilgames szót válthasson barátja szellemével. Ezzel a párbeszéddel véget is ér az eposz.

És nem tudni, mi lett a dobbal meg a dobverővel. Az eposz hallgat róla, és nem említi a dobót más forrás sem.

A dob nyilván lent maradt az alvilágban. A dobverővel együtt.

Az azóta eltelt idő folyamán jó néhány kísérletnek lehetünk tanúi: felhozni a dobót vagy — mondjuk — legalább a dobverőt. Nem lehet feladatunk ezekről a kísérletekről és eredményeikről beszélni; különben legalább annyit mindenki úgyis tud, hogy a dob máig nem került föl.

Egyetlen kísérletről lesz szó, a kísérlet körülményeiről és feltételeiről.

II.

Csak sajnálni lehetne azt a boldogtalant, aki azokból a megállapításokból szeretne magának fogalmat alkotni Weöres Sándorról, amelyeket a költő kritikusi halmaztak össze az évek során. Persze ez, hogy valaki előbb ismerje meg a róla és költészetéről szóló irodalmat, mint magukat a verseket, csak akkor lenne lehetséges, ha a Weöresről írt kritikákat kiadnák egy kötetben, Kiss Tamás 1934-es recenziójától Beney Zsuzsa 1972-es „ikertanulmányáig“. (Egy ilyen kötet azért is hasznos lenne, hogy véget vessen az egymásból tenyésző, valamint a spanyolviasz-írásoknak, vagyis mindennemű re- és pszeudoinvenciónak.

Láthatóvá válnék például az, hogy a később kettévált Weöres-kritika — hívek és ellenfelek — mindkét ága megállapításainak jelentős része tömör formában megtalálható Jékely Zoltán 1939-es cikkében.) Mit gondolna az, aki mindent elolvassa, minden állítást elhinne, kezdve onnan, hogy „van érzéke a valósághoz, de van az elvontsághoz is“ (Illyés Gyula), egészen addig, hogy Bertha Bulcsu *emberhez hasonlítja* Weörest. („Ment az utcán. Cipőben, mint egy ember.“) Jelzőkkel sohasem fukarkodtak kritikusai. „Higanyvérű költő“ — írja Vajthó László; ő volt nemzedékében a „legeuphorionibb jelenség“ — állítja Vajda Endre. „A Rimbaud-szerűen koránfejlődött költő...“ — írja Jékely. Szabolcsi Miklós pedig: „Egyáltalán nem rimbaud-i csodálatos kamaszként indul“; Sükösd Mihály: „Meghökkenítő, rimbaud-i indulás ez.“ (Zárójelben: nem figyeltek még fel rá, milyen érdekes motívumrokonság van az első Rimbaud-vers és a Weöres-életmű élén álló legkorábbi Weöres-vers között.) Sokan beszélnek Weöres formatökélyéről, köztük Babits; később forradalmiak, új utat nyitónak nevezik formaművészetét (Hajdu András); igaz, tíz évvel azelőtt még ő az ellenforradalmár (Szigeti József írja), ha nem is verstechnikában; verstechnikájáról Rónay György mutatja ki, hogy tökéletlen, szó sincsen formatökélyről Weöresnél, költészete ugyanakkor inhumánus is; igaz, ez Keszi Imre írásaiból is kiderül, tíz és tizenhét évvel később pedig a Szabolcsi Miklóseitől, akárcsak az idealizmus és irracionizmus, valamint az éles és támadó antiintellektualizmus; igaz, ezzel ellentétben áll, hogy Koczka Sándor a valóság költőjét ismeri fel benne, mások pedig par excellence intellektuális költőnek tartják. Mégis „passzívnak és veszélyesnek érzem magatartását, ha azt veszem...“ (Vadas József, 1972-ben) — ekkor viszont már Szabolcsi Miklós vallja, hogy Weöres kísérleteiben ott készülődik egy szocialista egyéniség keresése.

III.

Itt vagyok, ismét itt, ezen a földön, ebben a népben, minden szándékom eredménytelen, minden szavam hiábavaló volt, minden tervem összetört, megbuktam, észrevétlenül, fölöslegesen és fel nem ismerve. [...] Még itt is kudarc. [...] És nincsen semmi vigasztalásom. Tudom, hogy nem fog következni utókor, amely majd megbecsül. Amit én csináltam, oly erős, kegyetlen és embertelen, hogy aziránt semmiféle utókor nem fog megenyhülni. Nem kedvezek senkinek, még nekik sem. Belőlem senki sem méríthet igazolást. Soha nem volt ember itt, aki kevésbé volt szeretetre méltó.

(Hamvas Béla: *A négy első levél a Magyar Hyperionból*)

Fiatal éveiben Weöres Sándor szellemi arca Karácsony Sándor, Fehér Gábor, Pável Ágoston, Kardeván Károly környezetében és hatására alakul. A felnőtt Weöres Sándor szellemi egyéniségére Fülep Lajos, Várkonyi Nándor és Hamvas Béla hatott; lehet, hogy nem a legmaradandóbban, de mindenesetre legerősebben Hamvas Béla. Weöres egyénisége sok tekintetben érthetetlen-értelmezhetetlen a Hamvasé nélkül, és ha van „Weöres-rejtély“, akkor részben amiatt, mert Hamvas Béla életműve máig hozzáférhetetlen. (Kenyeres Zoltán folytat újabban Hamvas-kutatásokat.)

Hamvas Béla a magyar művelődéstörténet leggonoszabbul ignorált jelensége; „honavesztettségét“ emelte ki Németh László is. Aki tud róla, főképpen csak úgy ismeri, mint az ógörög, a szanszkrit s általában az ókori keleti nyelvek és vallások szakértőjét. Aki nagyon tájékozott, emlékszik arra, hogy harminc-negyven évvel ezelőtt megjelent esszéi a magyar irodalom remekei. Ezek az írások ma hozzáférhetetlenek, arról pedig végképp senki sem tud, mekkora értékek lappanganak még kéziratban, Hamvas régi és újabb munkái: *Karnevál* című hatalmas regénye például vagy a *Scientia Sacra*, ez az egyedülálló kultúrfilozófiai értekezés, *Az öt génusz* című monumentális esszé, s a kisebb esszék sorozata, ciklusokban, mint az *Archai*. Hamvasnak a hatvanas évek elején jelent meg néhány rövidebb írása a *Látóhatárban*, azután haláláig semmi; halála után öt évvel, 1972-ben az *Új Symposionban* két esszé. Bori Imre, Tolnai Ottó kezdték rehabilitálni — ugyanők voltak, akik az elsők között kezdték meg Weöres Sándor és Szentkuthy Miklós újrafelfedezését. Az persze közismert, hogy Weöres találkozik „a Sziget-mítosz és a Kelet-kultusz Kerényi- és Hamvas-féle változatával“ (Szabolcsi Miklós). Kerényiről mindenki tudja — ha mást nem — a frázist, hogy ő volt korunk legnagyobb hellenistája. Hatása Weöresre közvetett, inkább Hamvas Bélán keresztül érvényesült.

Hamvast és Weörest nemcsak mester—tanítvány kapcsolat fűzi egymáshoz, hanem igen mély barátság is; és erős barátság köti Hamvast Kerényihez is. Azután itt van Szentkuthy Miklós, a máig utolérhetetlen *Prae* írója, Hamvas és Weöres közeli barátja. És Kemény Katalin, Hamvas Béla felesége, Hamvas minden erudíciójának birtokosa. (Kemény Katalin szépprózai és kritikai munkáinak mellőzése ugyancsak nagy mulasztása kortársaknak és utódoknak.) Íme, négy-öt hasonló képességű, hasonló felkészültségű ember, mindenképpen egy társaság: és mégsem tudtak ható és alakító tényezővé válni; hatásuk csak külön-külön, jóval később volt — és nem is mindeniknek. Vajon miért? Miért, hogy nemcsak hatásuk nem volt, hanem el is szigetelődtek. Ahogyan a Kerényi—Hamvas-vállalkozások sem hoztak igazi sikert. Milyen reménykedve írja Kerényi (Kardos Lászlónak), hogy „Most következnék az a lépés, hogy a Stemma kitáguljon, és egy közösségbe fogja össze mindazokat, akik a Vállalkozásra hajlandók: tudós hajlandóságú költőket, az antik szellemet hódító munka támogatóit.“

Nem volt agyrém Kerényi és Hamvas két közös vállalkozása, a Stemma, illetve a *Sziget* tanulmánykötet-sorozat — hiszen mint Kerényi írja: „A *Sziget* megélése egymástól függetlenül, egyszerre többünkben támadt. Hamvas Bélával ketten dalmát szigeti magányunkból jöttünk haza vele, s itthon olyanokat találtunk, akiknek számára már eleven valóság volt.“ Hiába, a Stemma éppen úgy sohasem tudott ható szervezkedéssé válni, mint ahogyan a *Sziget* is megszűnt hatodik számával. A *Sziget* vállalkozásában Németh László is részt vett; s mindannyian hitték, Németh László ott megjelent *Platoni pillanat* című versének szavaival, hogy „Népének törí meg s zendíti gégeként / A költő, ha beszél, néma lehelletét. / Ujjong, hördül a nép s rajt' az alaktalan / Sójaj, mint ütemes ének iramlík át“. Ők valóban nem akartak elszigetelődni. Kerényi ezer emberről beszél, reménykedik, hogy legalább ennyien köréjük állanak, köréjük és tanítványaik köré. És ha már ebből semmi sem lett,

a *Sziget*, illetve a Stemma nem azzá lettek, aminek szánták őket, vajon miért nem alakult ki legalább közöttük egy alkotókör? E kérdésre nem tudunk felelni. Tény annyi, hogy Weöresre a Hamvas-kultúrkör meghatározó módon hatott; és ezen nemcsak azt kell érteni, hogy például Weöres *A Teljesség felé* című ciklusa Hamvas Béla és Kemény Katalin Vedanta-fordításának mondhatni átköltése, vagy hogy milyen — versekben kimutatható — hatással van Hamvas egy-egy esszéje Weöresre.

Annak tehát, aki Weöres Sándor költészetét fogja elemezni, nagy figyelmet kell fordítania az említett gondolkodók befolyására, elsősorban a Hamvas Bélára. S mielőtt a végső szót kimondaná, össze kell vetnie Weöres életművét a Szentkuthy Miklóssal. Nem azért, mintha bármelyikük kimutathatóan befolyással lett volna a másikra. Am az, ami Weöres Sándorral jelentkezik a magyar irodalomban — nevezzük stílus- vagy eszmei áramlatnak, vagy egyszerűen valóságához és műhöz való viszonyulásnak —, egyszóval a *hozzáállás*, a végső alap, amihez majd különböző hatások tapadnak, mint amilyen jelen esetben a Hamvasé: nos, ez a hozzáállás végső fokon közös a Szentkuthy Miklóssal, és csak az övével. Annyira, hogy késői irodalomtörténetekben nevük olyan szükségszerűen fog egymás mellé kerülni, mint például a Babitsé és Kosztolányié. Ha vulgáris is, de ösztönszerűleg helyes volt a megjegyzése annak a kritikusnak, aki mintegy húsz éve a Weörest védő Szentkuthyról megjegyezte: zsák a foltját megtalálja; és hogy itt ki kinek a zsákja vagy a foltja, most nem is jelentős, mi sem foglalkozunk mélyebben kettőjük közös vonásaival — így az orpheuszi és szerepjátszó, álarcöltő motívumokkal —, arra emlékeztetünk csak: Szentkuthy látáshozlag önkontroll nélküli oldottsága mögött ugyanaz feszül, mint Weöres tovább már nem keményíthető tökéletességű formáiban: a lét nagy ősmondatának kibogozásával küszködő erőfeszítés. Hamvas Béla azt írja Szentkuthyról, hogy nála az, ami van, „nem mindenén túl, hanem mindenén innen történik“, és ezt a kérdést teszi fel: „Vajon lehet-e a festék, a púder, az álszakáll — stílus?“ Kemény Katalin Szentkuthyról írja, de mennyire áll Weöresre is: „amit keres, az az extramundális pont.“ A mindenk felett levő lét, „maga a lét, s épp ezért azonos ez a keresett, extramundális pont a minden jellemezhető állapoton felüli világos, fokozhatatlanul centrális ponttal. Így van ez, akkor is, ha [...] csak álarcként és próbaképpen vesz fel minden lehető álarcot.“

Állítsuk most ide Valéry mondatát: „Van attitude centrale, az emberi értelemnek olyan centrális magatartása, amelyet ha az ember elér és elfoglal, ebből a megismerés mindennemű vállalkozása lehetséges.“

Mit jelent ez?

IV.

Szerencsétlen az, akit egy szó — a neve — gúzsbaköt és tükkörként használja (Gérard Klein)

A legtisztább látás: a pusztán fizikai, tudattalan és tartalom nélküli látás, amilyen például a fényképezőgép lencséjének a látása. Weöresnél: „tekintetem tökéletes, mert céltalan.“ (Eliotnál: „Semminek kapcsolata semmi.“)

Az öslogikus szemlélet kezdte a dolgokat csoportosítani, és mindent felfűzni egyetlen logikai spárgára. Vissza lehet vezetni a világot néhány értelmi igazságra? Platon és Taine meg voltak győződve arról, hogy lehet, s igyekeztek is megállapítani értelmi igazságokat, amelyek az egyén helyett szerepelhessenek, „körülbelül úgy — írja Szilasi Vilmos —, mint az almanedv kivonata a színes friss gyümölcs helyett“.

Köznapi gondolkodásunk a formákban felfedezett tartalmat egyedülnek és kizárólagosnak tartja. Csak néha, lélektankönyvek példaábráit nézegetve tűnik föl, hogy egyugyanazon forma többféle tartalmat is rejthet. Gondolkodásunk tehát csak a számára megnyilvánulóbb, általában az ok—okozati tartalmat fedezi fel a dolgokban, és fogadja el egyetlen tartalomként.

Két pólus lehetséges. Az egyik: az idézett sor állásfoglalása: tekintetem tökéletes, mert céltalan. *Egy* tartalmat sem fogadok el, csak formákat látok. A másik: mikor azon a ponton állok, ahonnan *minden* tartalom belátható és felfogható. Ez az extramundális pont, és ez a magatartás az attitude centrale. Ezt jelentheti a Valéry-mondat.

És ez Weöres magatartásának a lényege: örök küzdelem az attitude centrale megszerzéséért. Mind újabb és másabb s számunkra ismeretlen tartalmak meghódítása, egyre mélyebbre, a soha el nem érhető centrum felé, örök nyújtózás ez, *egyre közelebb a dobhoz*; némileg átértelmezve Robinson Jeffers szép sorát, mondhatjuk: kavargás az örök csend középpontja körül — „whirl about the centre of the silent world“.

És ezért különbözik lényegileg és gyökeresen Weöres mindenki másától, kivéve talán a kőkori barlangfestményeket, mert valami borzongatóan ismeretlen perspektívából képes látni a dolgokat: és talán csak azért véljük Montespan, Valltorta és Tuc d'Audubert ismeretlen és bárbar művésze alkotásaihoz hasonlónak, mert ezek a régi emberek teljesen más dialektikában vagy metafizikában látták a világot, s ez a szemlélet és ez a világ számunkra éppoly idegen, mint a vadászatairól visszatért Weöres lőtt nyúl bőreként felmutatott tartalom-zsákmányai.

Egyedülálló, magányos kalandorként indul félelmetes vállalkozásaira, avilágjárásaira, elmét és szívet leggonoszabbul próbára tévő mutatványai begyakorlására. Auteur difficile, ő a nehéz szerző. Szuverén költészet az övé, az objektívvé játszott szubjektív emeli őt általánosság-egyetemessé, a sokszor idézett „személytelen személyes“. Az ebből a kérdésből kialakított áldilemmához álljon itt egy Szilasi-idézet 1909-es, Péterfyról írott esszéjéből, amelyből az imént is idéztünk: „Mikor a szubjektív formátlanság területét járom, ugyanazt teszem, mintha a szemlélet adta formákon keresztülmenve az objektív területére lépek.“

Joyce egyik kritikusa emlegeti a szavak „többfejűségét“. Mi készíti Weörest arra, hogy megszerezni törekedjék a jelenségek és szavak mindegyik fejét? Hogyan lenne valóságos a mindent átható látszat — kérdi Parmenidész —: a látszat, tehát az érzékelés, a kép, ami már nem a valóság, s ha valóság, csak önmaga valósága, csak önmaga számára valóság? Platon pedig azzal vádolja a szavakat, hogy mint *kimondott* szavak már semmilyen viszonyban nincsenek a konkrét valósággal. Ez Weöres területe, a valóság és a szó közötti senki földje, a dolog és a kép, a lét és a látszat között, Phüszisz és Nómosz között: a néven túl, a dolgon innen: aki ott van, a nevek fonákját is látja, a név valóság

felé fordított arcát: a neveknek erről a mögöttes arcáról is beszél Weöres; néha — mint akinek mindegy — össze is keveri őket.

Fogadjuk el, hogy a valóság a létező, és a kép a nem-létező, és fogadjuk el, hogy a parmenidészi *doxa* létező és nem-létező egysége. Számunkra csak a *doxa* adott — Weöres számára nincs *doxa*, létet és nem-létet kever és csereberél, úgy bujkál létező és nem-létező között, mint az erdő ágain a nagyon is ügyes testű szörny: az arrhéont üldözi, a kimondhatatlant. Tudja: a nyelv határa is egyúttal, és ezért nem határa az egzisztenciának sem.

Gondolat és Kép szintézise, Vörösmarty óta először, írja Tamás Gáspár Miklós Weöresről. Gondolat és Kép egybeesése, először a magyar versben, s talán nemcsak itt, véljük mi: Gondolat a Képben, mint immanszöveg. „A lámpa nem látja önmaga fényességét — írja Weöres. — A méz nem érzi önmaga édességét.“ Hozzátehetjük: a Kép nem tudja magában a Gondolatot. Egyek, de nem azonosak is.

És hogy ne csak implicite feleljünk a kérdésre, hogy miért hív Weöres a szósárcányokkal, dologsárcányokkal, s hogy maradjunk meg Szilasi Vilmosnál, 1930-as, Husserlról szóló tanulmányából idézünk: *Életem magát kérdezi a világtól.* (Igaz, ez már ismerős a múlt század elejéről: „Az elátkozott bőség lázadó tünődése magán s a világon“ — írta Csokonai.)

Két hasonlat Weöres Sándorról.

Egy német romantikus szerző írja hősről a múlt század elején: „csak az volt a különös, hogy ha jó közletről, élesen nézte meg az ember, úgy látszott, mintha arcából még egy másik kis arcoska lesne ki, akárcsak valami üvegkalitkából“ — mondja, tökéletes pontossággal határozva meg az érzést, ami néha elfog bennünket a Weöres-szöveggel kezünkben: mintha a szöveg mögött egy másik textus is ott húzódnék, mintha.

Másrészt: képzeljük el a csak-valóságérzékelő embert, aki nem ismeri a feltételes módot, sem a jövő időt, mint olyanokat, amelyek nem valóságosak. Ezzel az emberrel nem lehet megértetni, mi az, hogy „ha“, és mi az, hogy „majd“. Képzeljük el azt az embert is, aki nem ismeri az ellentét fogalmát, csak azonos értékű dolgokat ismer, következképp nem értheti meg, mi az, hogy „de“. Ezekkel az emberekkel szemben kétségtelen minőségi, szellemi fölényben vagyunk.

Néha az a benyomásunk Weöres Sándorról, mintha általunk ismeretlen igeidők, igemódok és logikai viszonyok tudója lenne, beszél nekünk ezen a nyelven, s mi értjük is, egyetlen picike mozzanat híján, mint amilyen kicsike és nem is nagyon föltűnő a „ha“ meg a „de“.

*

Alaposabbnál alaposabb tanulmányok foglalkoznak Weöres formaművészetével, verseinek szerkezetével; mi elégedjünk meg azzal, amit a költő maga mond verseiről (1943 júliusában írja Várkonyi Nándornak): a forma mellé megjelent tartalomnak „nincs logikai láncolata, a gondolatok, mint a zeneműben a fő- és melléktémák, keringenek“; a tartalom és kötőanyag között „a kötőanyag többé nem az értelmi láncolat, hanem a gondolatoknak valami csillagszerű gravitációja“. Am téved az, aki ezzel a megállapítással a kezében azt képzei, hogy megfejtette a

Weöresre és csak Weöresre jellemző versépitkezés titkát; mert íme mit ír Weöres öt hónappal később az általa oly kedvelt múlt század eleji költőről, Ungvárnémeti Tóth Lászlóról: „Itt a gondolatok nem kapcsolódnak egymásba, hanem keringenek egymás körül, mint a csillagok.“ (Egy ismeretlen nagy magyar költő. Diarium, 1943. december).

Érdekes megfigyelni — még senki sem mutatott rá —, hogy Weöres egy olyan hagyományt is folytat, amelyről egy adott pillanatban úgy tűnt, hogy kiveszett a magyar verselésből. Szeőke Ambrusnál (az 1600-as évek közepén) tűnik fel, később Faludi, Édes Gergely, Ányos Pál, Pálóczi Horváth költészetén keresztül húzódik ez a vonal, s végül Lisznyai Kálmán verseiben ér dicstelen véget; tetszhalálából Weöres támasztja föl. Jelen esetben tehát *nem* Weöres barokk-rokokó iránti vonzódásáról van szó, hanem a magyar verselésben régóta meglevő (és elfeledett) forma újjáélesztéséről. Idézzük fel, mondjuk, a *Szán megy el az ablakod alatt* ritmusát: „Éj-mélyből fölzengő / Csing-ling-ling száncsengő / ... // Földobban két nagy ló / -kop-kop-kop — nyolc patkó.“ — És hallgassuk meg Szeőke Ambrust: „Édes Hon / Hozzád von / Szívünk mert / Békét nyert / Bethlen már. / Vérünk bár / Folyt immár / Mert székely szív / Hej mindég hív.“

V.

*Az fáj nekem, hogy túl sok tarka maszkot
tanultam meg túl jól viselni, — az, hogy
megesalni másokat s magam
túl jól tudom. S nem kelhet, bármi halkán,
bennem sem enyhe vágy, se lanyha dallam
játék nélkül, szándéktalan.*

*Ez fáj nekem: magam ily mélyen
ismerni, szinte minden érverésem
előre tudni*

(Hermann Hesse: „Hermann Lauscher utolsó verseiből“
Az fáj nekem... — Rónay György fordítása)

Néha fejüket csóválják ítések: már-már bosszantó, mondják, ez a nagyfokú utánzókéesség, az örökös álarcosdi. A kérdés tárgyalásához Hegelt idézzük, aki viszont Kant egyik példáját idézi: „a csalogány csattogását tökéletesen utánzó embert — van ilyen — hamarosan megunjuk, és amint kiderül, hogy ember a szerzője, az ilyen ének tüstént unalmas. [...] Az ember szabad teremtőerejétől egészen mást várunk, mint olyan zenét, amely csupán akkor érdekel bennünket, ha — mint a csalogány csattogása esetében — nem-szándékoltan az emberi érzéklet hangjához hasonló, sajátyszerű elevenségéből származik.“ A nagy gondolkodó ezúttal sem törődött a mondatok formaszépségével, de a lényegyet megértheti bárki: az emberhez az az öröm illik, amit az önmagából létrehozott dolog okoz, nem pedig az utánzás okozta öröm. Fogadjuk ezt el, és menjünk tovább. Miért utánóz Weöres Sándor?

Halios Gerón, azaz Proteus, azaz Néereus a lét minden alakjába be tudott bújni. Miért? Hamvas Béla írja: „Mert eredetileg is mindenütt ott volt. Ő [...] minden, ami proteusi, aminek a kész és látható csak

alkalom arra, hogy benne tenyésszen. A poszeidóni lét első alaptörvénye: a metamorfózis.“

Weöres, akit apónak hívott az őspáfránybokor is, nem utánoz, hanem önmagát teremti újra, s mikor ezer formát ölt fel, csak az ősfórmat keresi, amelyből minden újabb forma született: az őslényeg ez, a „kollektív-kozmikus“.

*

*Ajkam, fogsorom elpusztul: de nem hal meg az én
nevetésem!
homlokom, szemem kiapad: de nem hal meg az én sírásom!*

(Weöres: Töredék)

A kükladikus kőbálványoknak egyáltalán nincs fejük, maszkjuk nem az arcukat takarja, hanem a semmit. A semmi itt minden: a világ, a dolgok összessége maszkot tart maga elé, és kinéz rajta. A maszk szeme: ablak. A költő szeme. A világ nézi vele önmagát. S a maszk nyelve?

Szókratész figyelte meg először, hogy a költő sokszor nincs is tudatában annak, mi az, amit létrehozott. Eliot kétségbe vonja még azt is, hogy ő hozza létre: „A költő nem alkot“ — mondja. Mielőtt ezzel a mondattal részletesebben foglalkoznánk, idézzük Szókratészt alátámasztandó Simmel véleményét: a költői én „mintha csak a szükségszerűség sokkal szélesebb hatalmának lenne a szócsöve“. Kerényi is ugyanezt mondja: „A költő tudja, hogy a vers ajándéka egy magasabb és szélesebb szférának.“

Hogy a költő nem alkot, ez azt jelenti: alkotni csak a poietes alkot, a verskészítő mester: az igaz költő prophetes, azaz kimondó, vagy hypophetes, utánamondó: kimondó és meglátó. Látó, mondja Eliot: „a spectator and not a character“ — öneki kell meglátnia a verset. Meglátnia és előhozni a „nem-létező idők szövetéből“, az alvilágból, bárhonnán, hiszen a vers — a tökéletes vers — ugyanúgy megvan valahol, ahogy a márványtömbben a szoboralak.

Ez a Tökéletes Vers. amihez nem tapad fölösleges anyag, s nem is hiányzik belőle:

*Nevetésem és sírásom nem én vagyok, ahogy a ruhám nem
én vagyok,
nem-foszló ruhába az ég miattatok öltöztet engem*

(Weöres: Töredék)

Íme, a Tökéletes Versek sorozata kerül elő, az örök keresésben a dob után; lám, Weöres, a Teremtő.

„az Úr egy pillanat szélén, amely dob-hangként alacsony“ — olvassuk, innen ugrik fejest a költő és mondja:

„az árnyék: alakká vált hiány“; mondjon még két verset: „Hiány teste, árnyék“ — mondja (*Egysoros versek, XIX.*); és: „A dolgok árnyéka halhatatlan.“ (*Egysoros versek, XXVII.*) Mondjon még egy verset! És ezt veti oda: „Árnyének“ (*Egysorosok és más aforizmák, XXXVIII.*).

Az „Árnyének“, ez az egysoros vers fontos megállapításhoz segít hozzá bennünket. Ha az árnyék alakká vált hiány, s ha a Weöres-vers árnyének, akkor a Weöres-vers is alakká vált hiány, nem pozitív forma, hanem rés a dolgok kontúrjai között. Aki ilyen verset kísérel meg napfényre hozni, azt nem ahhoz kell hasonlítanunk, aki a tömbben rejtőző alakot faragja ki, hanem ahhoz, aki a tömbben rejlő úrt jeleníti elénk, anélkül, hogy a tömböt, az úr körvonalait megsértené.

Emlékezzünk csak vissza, mit ír Hamvas Béla *Az írás platonizmusában*. Hogy az élet teljessége néma, s minden beszéd negatív. Csak a „nem“ beszél, az „igen“ hallgat. A magyarázatért forduljunk Szentkuthy Miklóshoz. A *Prae* 567. oldalán írja: Egy egyenlet mindig csak egyetlen dolgot fejez ki, soha kettőt: vagy valamit, ami éppen az a valami, vagy valamit, ami éppen nem az a valami, mint aminek látszik, hanem egészen más dolog. Általánosítva: minden gondolat és gondolat-tárgy között valami hasonló viszony van, amennyiben egy témára vonatkozó gondolat vagy azt jelenti, hogy az adott téma igenis az adott téma, — vagy azt jelenti, hogy az adott téma teljesen más dolog, az adott téma mégsem az adott téma, hanem valami olyan, ami éppen precíz megsemmisítője a témának. Az volt a benyomásom, hogy a szép dolgok szépsége éppen ebben a kettősségben áll, hogy egyszerre éreztetik egy dolog önmagába visszafutó azonosságát és a dolog teljes másértelműségét. Egy művészileg ábrázolt fában tulajdonképpen az a művészi, hogy egyrészt a fát még fábnak ábrázolja, mint amilyen, vagyis a személyazonosságát annyira hangsúlyozza, hogy az lényeggé ingerlődik; másrészt, hogy az a fa valami princípálisan nem-fát, sőt ellen-fát és soha-fát fog kifejezni, mintha a lehető legfátlanabb világot szeretné vele éreztetni.

De nem foszlik el a nevetésem és sírásom, mert örök és ugyanegy e kettő, ápol titeket, míg ledob és összetipor engem.

És majd ha átléptek az idő túlsó küszöbét: egyetlen alakban ott áll és köszönt titeket, mint dolga-végzett ismerős.

(Weöres: *Töredék*)

Sem a dob, sem a dobverő — de itt vannak a Megtalált Versek.
Weöres Sándor hatvanéves.

Pongrácz Antónia: Tánc